

MOZALANBƏYİN SƏYAHƏTNAMƏSİ

Haqverdiyev Əbdürrəhimbəy

Pdfləşdirən: kitablar sayti

<http://www.kitablar.com>

Bizim möhtərəm mühərririmiz Mozalan [1] bir neçə vaxt bundan əqdəm Qafqaz səyahətinin fikrinə düşmüşdü, istəyirdi ki, Qafqazın bir para mərkəzlərini səyahət edib gördüyündən və eşitdiyindən yazıb "Səyahətnameyi-İbrahimbəy" [2] kimi bir kitab düzəldib millət üçün yadigar qoysun.

[1] M o z a l a n--heyvanları sancan və qan soran iri milçəkdir. Burada məcazi mənada işlədilmişdir.

[2] "S ə y a h ə t n a m e y i - İ b r a h i m b ə y"--Marağalı Zeynalabdin Məşədi Əli oğlunun (1837--1910) əsəridir. Üç cilddən ibarət olan həmin əsər İstambulda, Qahirədə, Kəlkətdə və Tiflisdə ("Qeyrət" mətbəəsində) çap olunmuş və Yaxın Şərqdə geniş şöhrət qazanmışdır. Əsərin bir hissəsi inqilabdan əvvəl Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Səyahətnamədə İran dövlət quruluşundakı yaramazlıqlar, törənən cinayətlər və özbaşnalıq qüvvətli vətənpərvərlik duyğusu ilə kəskin tənqid atəşinə tutulmuşdur.

Mozalanın bu xəyalını biz də çox bəyəndik, çünki həqiqətdə Qafqaz müsəlmanları öz vətənlərinə bələd deyillər və onlar üçün Mozalantək bir mücahid böyük qənimətdir. Gedib hər bir yeri səyahət edər, məsələn, Gəncənin hamamlarından, Şəkinin pirlərindən, əfəndilərindən, qiraətxanasından, Bakının qoçularından, müsəlman teatrını təkfir edənlərdən, Qarabağın dağılan qəmisələrindən (komissiya), bəylərin danoslarından, hacıların əhli-iman olmaqlarından, axundların camaatın doğru sözünə cavab tapmayıb qaçıb kəndlərdə, hücrələrdə guşənişin olmaqlarından, Naxçıvanın cəmaət belini inək beli hesab edib dağıdan saxsağanından, İrəvanın xanlarının millətpərəstliyindən, Şamaxının, Kürdəmirin, Göyçayın, Ağdamın ... nələrindən yazar, özü bilər, xülasə, fəxrimizə layiq adətlərimizdən, axır çarşənbədə odlara düşüb özlərini millətə qurban edənlərimizdən, çe şömarəm be to mən nam be nam [3], bunların hamısını yazıb bir yadigar qoyar, biz də oxuyub özümüzü başıuca hesab edərək.

[3] Mən sənə adbaad nə sayım?

Mozalanın yol xərciyyəsi idarədən düzəldi, ancaq ona bir bəylik kağızı lazım oldu ki, şəhərləri gəzəndə camaat ona ehtiram göstərsin, bəy olmayanda ki, nə hörməti?

Hərçənd bu məsələ çətin bir məsələdir, axırda Mozalanın yadına düşdü ki, Qarabağda bir nəfər şəxs var ki, keçmişdə bəy komissiyasında katib olub və cəmi bəy yazılanların siyahısını saxlayıb və indiyədək Qarabağda nə qədər keçəl-küçəl, dana otaran quş ovladan var, hamısını bəy edib.

Lazım gəldi həmin şəxsə pul göndərib ondan çarə istəmək. Biz də bu məsləhəti bəyənilib kağızı yazdıq və zəhmət haqqını göndərdik. Bəy dəftərə baxıb orada Mozalanbəyin babası Qozqıranbəyin adını yalandan tapıb sübut etdi ki, həqiqətdə Mozalan elə bəydir ki, bəydir və Tiflisə də bir ərizə yazıb göndərdi ki, Mozalana bəylik şəhadətnaməsi versinlər. Mozalanbəy şəhadətnaməni alan kimi bu həftə yola düşəcək və səyahətnamənin əvvəlinci məktubu on ikinci nömrəmiz çıxanadək Gəncədən gələcək və həmin nömrədə çap olunacaq.

(İdarədən)

Mart ayının 14-də Gəncəyə getmək niyyəti ilə gecə saat on birdə faytona minib gəldim Tiflis vağzalına. Hava soyuq idi və yağış yağdı. Faytondan enib şeyləri verdim "nasilşikə" və daxil oldum əvvəlinci klasın zalına. Gözəl-gözəl xanımlar əfsərlərlə qol-qola verib gəzirdilər və söhbət edirdilər. Qeyriləri, kimi oturub çay içib çörək yeyirdi, kimi şeylərinin yanında əyləşib maşını gözləyirdi. Zalın küncündə bir neçə müsəlman gözümə sataşdı: bunlar əmmamələrini dəsmala büküb qoymuşdular başlarına ki, çirklənməsin və tozlanmasın. Şeylərini zalın küncünə yığıb və özləri də şeylərin üstündə oturub, mat-mat baxırdılar camaata. Bunların biri məni müsəlman görüb ucadan çağırdı:

“Ay müsəlman qardaş, sən allah, bir gəl bizim yanımıza.”

Mən yavuğa gedib salam verdim. Məni çağıran əlli, ya əlli beş yaşında bir qoca kişi idi. Qalan üç nəfər molla da bu sinnə yavuuq idilər. Məni çağıran, əlində papiros, məndən soruşdu:

“Bakıya maşın nə vaxt yola düşür?”

Mən cavab verdim:

“Gərək indilərdə gedə.”

Bu hində bir zəng səsi gəldi və adamlar başladılar qaçışmağa. Məlum oldu ki, bilet almaq vaxtıdır. Camaat hücum çəkdi kassanın qabağına. Mollalar da Bakıya getmək istəyirdilər və xahiş elədilər ki, bari Gəncəyə kimi bir yerdə oturub yoldaş olaq. Mən xoşhəllə razı oldum. Bunların biri yoldaşlarının tərəfindən və mən özüm üçün yavuuqlaşdıq kassaya tərəf ki, bilet alağ. Hələ növbət bizə çatmamışdı. Mənim əmmaməli yoldaşım birdən ucadan müsəlmanca səsləndi:

“Allah xatiri üçün bizi məəttəl eləməyin, yoxsa maşın çıxıb gedər.”

Mən buna yavaşca dedim:

“Ağa, səbr eylə, hələ vaxta var və bizə növbə yetişməmiş bilet verməzlər.”

Jandarma molladan narazı olub, gəlib yapışdı çiyindənən və ədəblə rusca bir söz dedi. Mən elə qandım ki, deyir çığırma.

Növbət az qalmışdı çatsın bizə. Qabaqda ancaq bir qoca rus arvadı pullarını sayırdı ki, versin biletinə. Gördüm ki, rəfiqim molla, rus arvadının şlyapasının üstündən iki dənə qırmızı onluğu kassaya uzadıb səbirsizliklə deyir:

“Tez ol, Bakıya dörd bilet ver.”

Kassadan bir cavab olmadı. Axır rus övrəti də rədd oldu. Kassada bilet satan 35--40 yaşında bir rus arvadı mollaya dedi:

Dvadsat rubley çetır bilet Baku nelzya. Elə qandım ki, deyir "Bakıya 20 manata dörd bilet olmaz, gərək 28 manat verəsən". Molla istədi açıqlansın, bilet satan mollaı qoyub, əlini uzatdı mənə. Bir beşlik verib biletimi və pulun qalanını aldım və istədim mollaın əhvalını yoxlayam, amma bir tərəfdən jandarmanın bizləməyi və bir tərəfdən də dalda duran camaatın basmağı bizi vadar elədi ki, adamları içindən çıxaraq.

Genə zəng çalındı və genə qaçışma düşdü və bu qışqırıqda molları, doğrusu, itirdim və şeylərimi nasilşikə verib çox zəhmətlə dəmir yol qatarının ikiminci klaslarının birində özümə bir yer tapdım.

Bir balaca daxmaya doqquz, bəlkə də on adam dolmuşdu. Nasilşik şeylərimi bir küncə qoyub məndən yarım manat alıb getdi, amma oturmağa mənə yer olmadı. Vaqonun dalanında bir az ayaq üstə durub, axırda adamlar yatıb səslərini kəsəndən sonra bir qoca rusun ayaqlarının bir tərəfinə yanımı qoyub oturdum.

Bizim daxmamızda danışan yox idi. Amma dalanda iki kişi rusca danışirdilər. Mən belə qandım ki, bunlar palitkadan danışılar. Çünki hərdənbir sözlərinin arasında "fransuz", "Anqliya" ləfzlərini eşidirdim. Hələ deyəsən "tatar" sözü də qulağıma dəydi, amma heyif ki, qana bilmirdim.

Dalandan bir adam keçirdi, mən buna diqqət eləmədim, amma mənim yanımdan keçəndə guya öz-özünə dedi ki, "burada da yer yoxdur". Bunun yoldaşı da var imiş. Çox yuxum gəlirdi və bir az başladım mürgüləməyə. Birdən daxmamız işıqlandı və "bilet" sözü eşitdim. Biletləri qayçılayıb keçdilər və mən genə başladım mürgüləməyə. Maşın dayandı və yenə uzaqdan üşürükləyib yola düşdü. Vaqonumuzun o başında bir əmcək uşağı hərdənbir ağlayırdı. Rusca danışanlar dəxi dinməyirdilər. Amma iki nəfər müsəlmanın söhbəti bir tövr qulağıma çatırdı. Bəlkə bunlar heç xiyal eyləməyirdilər ki, burada müsəlman olar. Bunların belə danışığı hərdənbir qulağıma çatırdı: "Meyitini görüm", "sən öləsən", "amma köpək qızı maldır ha".

İstəyirdim yenə mürgüləyəm, bir kişi, əlində fanar, gəldi otağı dolana-dolana xəbər verdi: "Yelzavetpol, bilet". Biletləri yığıb apardı və bir az da keçəndən sonra maşın fisıldayıb dayandı. Bura Gəncə imiş.

Şeylərimi nasilşikə verib özüm də onun dalınca daxil oldum əvvəlinci klasın zalına. Zalda çox adam var idi: övrət, uşaq, kişi, çinovnik. Biri öz şeylərinin üstündə əyləşib mürgüləyirdi, biri çay içirdi, biri uşaq yatırdırdı. İki çinovnik kənardə əyləşib qabaqlarında bir şüşə pivə xəlvət söhbət edirdilər, amma heç kəsdə mən Tiflisdə gördüyüm iztirabı görməyirdim, heç kəsin kassa ilə, biletlə işi yox idi. Təəccüb elədim, dedim məgər bir belə camaat hamısı Tiflisə gedir? Necə ola bilər ki, heç bir-iki nəfər də Bakıya gedən olmasın? Ətrafa göz gəzdirdim ki, görüm bir nəfər müsəlman tapa bilərəmmi ki, ondan camaatın burada belə xatircəm oturmağını biləm. Gördüm bir nəfər qəzet şkafinin yanında durub əlində bir qəzet vərəqləyir və qəzetdə çılpaq-çılpaq övretlər şəkli çəkilib! Qəzetəni vərəqləyəincə "pəh-pəh", "afərin, nə lətifdir" sözlərini deyir və ağzının iki yanından su axır. Yaxınlaşıb soruşdum:

“Qardaş oğlu, bu camaat buraya nə üçün yığılıb, Tiflisə gedəcəklər, ya Bakıya?”

Dedi:

“Gəncəyə gedəcəklər.”

Dedim:

“Bəs bura haradır?”

Cavab verdi:

“Görünür sən xamsan, vağzalla şəhərin arası üç verstdir. İndi də ki, saat dördür, hələ işıqlanmayıb, ona görə camaat gözləyir ki, gün çıxsın, sonra faytona minib şəhərə getsin; yoxsa kim bilir dünyanın işini, adam buradan şəhərə gedincə başına iki min oyun gələ bilər.”

Dedim:

“Bəs onda siz yəqin mənə də məsləhət görməyəcəksiniz ki, gün çıxanadək şəhərə gedim.”

Dedi:

Heç məsləhət deyil, əyləş, özünə bir-iki saatlığa bir məşğuliyyət tap. Ya çay istə, ya qəhvə istə, ya belə-belə qəzetlərdən al vərəqlə.”

Dedim:

“Axı rusca savadım yoxdur.”

Dedi:

“Neyləyirsən savadı, məgər mənim savadım var? Budur bu qəzetəyə məndən iki şahı pul alıblar, üstünün böyük yazılarını küclə, hıqqana-hıqqana bir tövr oxuyuram, onun da mənasını anlamıram, burada yazılıb "şutyonok", indi allah bilsin nə sözdür, ancaq kimdir qəzetin adına baxan, dadına bax. Gör necə bədənlər çəkiblər, indi başına daş düşmüş müsəlman belə surətləri görüb dinindən dönəndə deyirlər: "dəli olub". Mən ölüm, rəfiq, bir bu buxağa bax, gör heç ömründə belə şey görübsən?”

Gördüm rəfiqim buxaq məsələsində çox uzun müşərrəf eyləyəcək, onun sözünü kəsib sual etdim:

“Gəncədə düşmək üçün yaxşı mehmanxanalar varmı?”

Dedi:

“Çox gözəl müsəlman "qəsdin"ləri var: "İstambul", "Tehran", "Parij" yaxşı əla nömrələr, əla xörəklər, çox rahat olarsınız.”

Mehmanxanaların adını bilib, çəkilib kənarda bir stəkan çay istəyib əyləşdim. Təzə aşnam da aldığı qəzetəni qatlayıb qoltuq cibinə qoyub, gedib bir kürsü üstündə əyləşdi. Bir azdan sonra rəfiq başladı xoruldamağa. Bunun belə xorultusundan yəqin etdim ki, qoyundakı çılpaq xanımlar hamısı onun vəqiəsinə giriblər.

Xülasə, səhər açıldı, nasilşiki oyadıb dedim:

“Şeyləri götür, apar faytona.”

Genə nasilşik şeyləri götürüb qabağa düşdü. Mən də, onun dalınca. İçdiyim çayın pulunu verib, çıxdım çölə və mənimlə də bərabər bir neçə nəfər çıxdı. Vağzalın qapısında çoxlu fayton dayanıb minik gözləyirdilər. Faytonçuların bir hissəsi müsəlman idi, bir hissəsi erməni. Ermənilər müsəlman faytonuna əyləşmirdilər, müsəlmanlar da erməni faytonlarına, mənim də nasilşikim "fayton"--deyib qışqıranda bir erməni faytonu yerindən tərpənmədi. Bir qoca qırmızısaqqal müsəlman, faytonu sürüb, gəlib mənim qabağında durdu. Nasilşik şeyləri faytona qoyub altı şahı məndən zəhmət haqqı alıb "spasibo", yəni "çox razıyam", ya "çox sağ ol"--deyib papağını başından çıxarıb, yenə tazadan başına qoyub getdi. Mən də əyləşdim faytona. Qoca kişi atların cilovunu üç dəfə bərk dartıb sonra qamçı ilə iki dəfə atlara, bir dəfə də mənim başıma vurub yola düşdü.

Xülasə, faytonçu yarım saat məni səhra ilə gətirdi. Yolun bir tərəfində müsəlmanlar səbiyyə əkirdilər. O biri tərəfində üzüm ağaclarına qarğı düzürdülər. Yolun qırağı ilə xırdaca arx axırdı və arxın qırağında da bir nəfər qoca kişi çömbəlib saqqalının xınasını yuyurdu. Hərdənbir ovucu ilə suyu götürüb üzünə vururdu və çox əziyyətlə saqqalından xırda-xırda kağız parçalarını qoparırdı. Yavaş-yavaş gəlib bir böyük meydana yetişdik. Meydanın ortası dolu idi eşşəkçi ilə, qatırçı ilə, arabaçı ilə. Kimi odun satır, kimi qatıq satır, kimi saman satır, kimi süd satır, kimi kömür satır. Meydanın üç tərəfi dükanlardı və bu dükanlarda əyləşənlərin yüzdən həştadı başmaqçı, lapçınıcı, papaqçı, lavaşçı, səngəkçi [4], kömür satandır.

[4] S ə n g ə--səngək çörək çeşidi, s ə n g ə k ç i--səngək bişirib satan.

Yerdə qalan baqqal, əttar və parçaçıdır. Dükanların qabağında Şah Abbas vaxtından qalma böyük-böyük çinarlar var, hər çinarın üstündə iki yüz qarğa yuvası var, qarğa qırıltısından qulaq tutulur. O saat öz ürəyimdə dedim ki, bu ağacların altından ötən gərək başına çadır tutsun və ya bir çuval geysin, yoxsa gərək paltarından əl çəkə. Meydandan ötən vaxt gördüm çox adam bir yerə cəm olub, ortalıqda iki müsəlman bir-biri ilə bərk vuruşur, camaat nə qədər eyləyir bunları araşdırma bilməyir. Faytonçuya dedim:

“Dayanma, tez ol sür.”

Faytonçu soruşdu:

“Bəs haraya düşəcəksən?”

Dedim:

“Sür müsəlman qəsdinlərinin birinə.”

Beş dəqiqədən sonra faytonçu Zərrabi küçəsinə [5] çönüb bir qədər gedəndən sonra bir evin qabağında faytonu saxladı. Bura "Tehran" nömrələri idi.

Gəncədə əvvəl getdim məscidə və gördüm ki, mövluddur [6].

[5] Z ə r r a b-- metal pula sikkə vuran. Görünür, bu küçədə zərrablar varmış.

[6] Məhəmməd peyğəmbərin təvəllüd günü.

Bir yerdə xeyli məktəb uşaqları və camaat yığılıblar mövlud oxuyurlar. Bəzi cavanlar da istəyirlər ki, nitqlər oxusunlar. Bir molla qoymayı, deyir ki, bəsdir, vaxt yoxdur, xörək vaxtı keçir. Bir gündə də bir neçə molla yığılıblar, molla Yusif gətirdiyi fitvaları oxuyub şadlıqlarından ləzgiyə oynayırlar. Fitvada yazılmışdır ki: "Şəriət elmi az və qeyri elmlər çox oxuyan məktəblər haramdır, xilafi-şərdir. Halvanın və xeyrət plovlarının səvabı və lazım olmağını dananlar kafir və mürtəddirlər...."

Oradan çıxdım meydana. Gördüm bir hambal car çağırır ki, üç gündür Hacı Seyid Ağanın qızıl quşu qaçıbdır, ağa gündüzlər də ağlayır, gecələr də. Hər kəs tapsa, cənab Ağa cənnətin altıncı qapısının açarını ona bağışlayacaqdır.

Oradan da gəzə-gəzə getdim əllafxanaya. Gördüm ki, əllaflar hamısı yığılıb bir qaraçı arvadın başına, taleylərinə növbətlə baxdırırlar. Daha axşam yaxınlaşırdı. Başladım kluba getməyə. Yolum düşdü bir əllaf dükəninin qabağında. Gördüm dükən dalında bir yaxşıca uşaq oturubdur.

Dedim:

“Ağa, bu kimdir?”

Dedi:

“Elə belə, sən nə işin var, balam?!”

Qərək, getdim kluba. Gördüm bir neçə əməlli adamlar, əllərində birinci cərgə bilet, qapının ağzında boyunları çiyində durublar.

Dedim:

“Niyə gedib oturmursunuz?”

Dedilər:

“Məktəb uşaqları ilə on dörd şahılıq bilet sahibləri yerimizi tutublar, "dur" deyəndə xəncərə, tapançaya baxırlar.”

Qərək, oturdum. "Nadir şah" oyunu başlandı: Nadir oğlunun gözünü çıxardanda, iki düşməni barışdıranda camaat o qədər güldü ki, hətta biri özündən getdi ... hə, hə!... Bir də gördüm ki, bufetdən bir "Bayatı kürd" səsi gəlir. Getdim ki, sakit eləyəm, çünki oyuna çox əziyyət əyləyirdi.

Gördüm qarabağlıdır, bərk keflənib, özü kimi bir dəstə keflənmiş müsəlman qardaşlardan başına yığıb, özü üçün xanəndəlik əyləyir.

Dedim:

“Qardaş, bəsdir. Oyuna, camaata çox əziyyət olur.”

Dedi:

“Bircə de görüm altıaçılanı tanıyırsanmı?”

Bir də gördüm vaxt keçir, getdim yatmağa. Mənzilə qayıdantək mehmanxana nökeri daxil olub pasport istədi. O saat təzə aldığı həmişəlik bəy pasportunu cibimdən çıxarıb verdim. Keçmişdə ildə bir dəfə rəiyyət pasportu alardım və orada da yazı vardı: "Mozalan Mirzə Xanqulu oğlu". Amma təzə pasportda yazılmışdı: "Mozalanbəy Xanqulubəyoviç Qozqıranbəyov". Xülasə, çox təşəxxüslə bəy pasportunu verdim mehmanxana nökerinə, apardı. Bir az keçdi, gördüm qapını döyürlər, soruşdum:

“Kimsən?”

Gördüm deyirlər:

“İçəri girməyə izin var?”

Dedim:

“Hər kəssən, buyur.”

Qapı açıldı. Bir balaca, gödək adam, başında Gəncə papağı, daxil oldu:

“Salaməleyküm.”

“Əleykəssəlam!”

Sonra balaca şəxs başladı məndən üzr istəməyə:

“Bəy, bağışla, nöqərlər səni tanımayıblar, sənə kəmətinalıq ediblər. Eşitmişəm nöqər xurcuna yapışıb deyibdir ki çamadanı da özün götür, sən də hirsələnmişən.”

Soruşdum:

“Bəs sən kimsən?”

Dedi:

“Mənim adım qarabağlı balasıdır. Gəncədə hər kəsdən sual etsən ki, bala seyid kimdi, o saat məni nişan verər. Qarabağda, Bakıda, İrəvanda, hər yerdə mənim adım məlumdur və gələnlər birbaş mənim nömrələrimə düşürlər.”

Dedim:

“Çox əcəb, seyid də mehmanxana saxlarmı?”

Gördüm seyid pozuldu. Dedi:

“Bəy, mehmanxana saxlamaq məgər ki, xilafi-şəpdir. Allaha şükür, şərab satmayırıq, nömrələrdə qumar oynanmır, cavanlar yığılıb keyf eyləmirilər. Təmizcə, pakizə müsəlman nömrələri saxlayıram, müsəlman aşpazı saxlayıram, gözəl plov, dovğa, dolma, küftə bişirir ki, ölü yesə dirilər. Məgər bu xilafi-şər əməldir?”

Dedim:

“Ağa seyid, mən deyəni sən başa düşmədin, mənim dediyim budur ki, seyid nömrə saxlamaz, seyid dükan açmaz, seyid hamballıq eləməz. Seyidsən, get xüms yığ, yəni kəndlərdə it qoruya- qoruya "tuğ" gəzdir məscidlərdə özün üçün pul yığ. Nə mehmanxanabazlıqdır. On dörd şahı maya qoy, yeddi ərşin qədək al, sarı başına, düş kəndlərin canına. Bir ildən sonra inandırırım səni, yüzlükdən yorğan tikərsən, bu gecə dürüst fikir elə, peşiman olmazsan!”

Bala seyid mənim sözlərimə təbəssüm eyləyib soruşdu:

“Bir şeyə meyl edəcəksiniz, ya nə?”

Dedim:

“Bir qədər xörək göndər.”

Seyid "baş üstə" deyib getdi. Nöqər boşqab, çəngəl, bıçaq, qaşığı gətirib stolun üstünə düzüb getdi. Sonra da bir boşqab plov gətirdi qoydu. Plovu təzə yeyib qurtarmışdım, gördüm qapı açıldı, mənim köhnə Tiflis rəfiqlərimdən bir nəfər, Məşədi Həsən adlı, girdi içəri və üzünü mənə tutub dedi:

“Paho, ya allah, a kişi, sən hara, Gəncə hara? Kufə [7] hara, Şam [8] hara?”

[7] K u f ə--Ərəb İraqının məşhur şəhərlərindən olmuş, Fərat çayı qollarından birinin üzərində idi. İndi bir kənd vəziyyətindədir.

[8] Ş a m--Suriyənin köhnə adı. Bunun mərkəzi olan Dəməşq şəhəri bu adla adlanırdı. Burada "Kufə hara, Şam hara" məfhumu bir şəxsın gözlənilməyən yerdə görünməsi mənasında işlənir.

Nə əcəb, xeyirdimi? Sən ki, Tiflisdən kənara çıxmazdın, indi nə olub bizim ətrafa qədəm basdın? Doğrusu, bu gün səni məsciddə gördüm, istədim duram yanına gələm, yerimdən dura bilmədim, çünki axund çuxamın ətəyinin üstündə oturmuşdu, başı da plova qarışıqdı, zəhmət verib "çuxamın üstündən dur" deyə bilməzdim. Sonra da başımı qalxıxdım, gördüm məsciddə yoxsan. Məsciddən çıxan tək dedim, gərək gedim mehmanxanaları axtarım. Gəlib burada soruşuram ki, Tiflisdən buraya adam gəlməyib? Deyirlər ki, bir bəy gəlib, on ikinci nömrəyə düşüb. Taxtaya baxıram, orada da yazılıb "Qozqıranbəyov", pənah allaha--deyib gəlmişəm. Çox şad oldum ki, neçə ildən sonra sağ və salamat görüşdük.

Məşədi Həsən mənim çarpayımın üstündə bardaş qurub əyləşdi. Papağını çıxarıb qoydu yana və diqqətlə üzümə baxıb dedi:

“A kişi, axır heç qocalmayıbsan, belə mən Tiflisdə qoyduğum Mozalansan. Bir de görüm bu Qozqıranbəyov familini haradan alıbsan?”

Dedim:

“Sən elə məsələlərə əl uzatma, ancaq bunu bilginən ki, bu saat bəyəm, özüm də çox nəcib.”

Məşədi Həsən inanmayıb dedi:

“Səndən bir neçə sual edəcəyəm, onlara cavab versən, onda bilərəm ki, həqiqət bəy olubsan.”

Dedim:

“Buyur.”

Məşədi Həsən soruşdu:

“Əvvəla, əgər sən bəysən, bu nömrələrdə nə işin var?”

Dedim:

“Bəs haraya düşüm, qürbətə gələn nömrəyə düşməz, haraya düşər?”

Dedi:

“Bəysən, buralardakı gözəl qəsdinlərin birinə düş: "Sentralni" var, "Peterburq" var. Bəy də müsəlman nömrəsinə düşərmə? Bu mənim əvvəl sualım, indi qalan suallarına cavab ver.”

Dedim:

“Buyur.”

Məşədi Həsən başladı soruşmağa və mən də ona bir-bir cavab verdim. Məşədi Həsən:

“Kənkənlik bilirsənmi?”

Mən:

“Necə kənkənlik? Məgər bəy kənkənlik edər?”

Məşədi Həsən:

“Yəni özgələrə quyu qazmaq əlindən gəlirmi?”

Mən:

“Necə özgələrə quyu qazmaq? Başa düşməyirəm.”

Məşədi Həsən:

“Qoy açıq deyim. Danos verib ev yıxmaq bilirsənmi?”

Mən:

“Xeyr, bilmirəm.”

Məşədi Həsən:

“Əlbəttə öyrən. Yoxsa bəyliyin dürüst olmaz. O biri sual:--Neçə borcun var?”

Mən:

“Allaha şükür, bir kəsə bir qruş verəcəyim yoxdur.”

Məşədi Həsən:

“Bu da olmadı. Şərab içirsənmi?”

Mən:

“Xeyr, heç anadan olandan dilimə dəyməyib.”

Məşədi Həsən:

“Bu da olmadı. Danos bilməzsən, borcun yox, şərab içməzsən, bəs nə günün bəyisən, a mənim başıma daş salasan? Bunlar hamısı getsin cəhənnəmə, barı boz paltonun varmı?”

Mən:

“Necə boz palton?”

Məşədi Həsən:

“Əlbəttə, özünə bir boz palton tikdirsən, gümüş piləkli [9] boyunluğunun qabağında qırmızı mahud olsun, özün də usta Kalusə tikdirəsən, çünki o kişi bəy paltonu tikməkdə çox mahirdir.”

[9] Düyməli.

Məşədi Həsən bir az da məzəmmət elədi. Gördüm gözüm yumulur və mürgüləyirəm.

Dedi:

“Deyəsən yol səni yorub, yuxun gəlir. Gedim evə, sən də bir az yat, axşam gələm söhbət elərik.”

Mən Məşədi Həsəndən təvəqqə etdim ki, bir-iki gün zəhmət çəkib Gəncəni mənə göstərsin. Əlini gözünün üstünə qoyub "gözüm üstə" deyib getdi. Məşədi Həsən gedəndən sonra uzandım təxtin üstünə. Bir neçə vaxt gözümə yuxu getmədi, xəyalət məni götürdü. Öz-özümə deyirdim: "A kişi, bu bəyliyin nə ağır vəzifələri var imiş, bilsəydim, əslən özümü dolaşdırmazdım". Bu xəyalətlə axırı yuxuladım.

Bu gün cümə günü olduğuna görə Şah Abbas məscidinə getdim. Məscidin ətrafında çoxlu hücrələr gördüm. Bunların yarısı təzə tikilmiş idi. O biri yarısı köhnə zamandan qalma idi. Bir nəfərdən xəbər aldım ki, bu təzə hücrələr nə üçündür?

Dedi:

“Deyəsən qəribsən, bilmirsən?”

Dedim:

“Bəli.”

Dedi:

“A başına dönüm, din-məzhəb aradan çıxıbdır. Ata-babamız qoyan qaydanı buraxıblar, indi buranı tikiblər, adını da "məktəbi-ürfan" qoyublar, deyirlər gərək uşaqlarınızı gətirəsiniz, burada oxusunlar. Heç görünübürmü ki, uşaq stul üstə oturub dərş oxusun?”

Dedim:

“Əmi, adın nədir?”

Dedi:

“Qulamın Əliəkbər. Mənə məşhur "mömin" və müqəddəs deyərlər.”

Gəzə-gəzə o biri hücrələrin qabağına getdim. Gördüm burada çoxlu mollalar var. Bir nəfər də hücrənin qabağında durub baxır.

Dedim:

“Qardaş, bura nədir?”

Dedi:

“Molla fabrikasıdır.”

Bunu deyib getdi. Bu halda içəridən bir molla çıxdı. Bundan xəbər aldım ki, siz bura nəyə yığılıbsınız?

Dedi:

“Molla olmaqdan ötəri.”

Bu sözü deyib bir ah çəkdi.

Dedim:

“Balam, niyə ah çəkdin?”

Dedi:

“Keçən günlər yadıma düşdü.”

Dedim:

“Necə mægər?”

Dedi:

“İşlər günbəgün çətinləşir. Ha bir yandan bağırırlar, mədəniyyət olduqca işlər asan olacaqdır. Amma mən görürəm ki, bu yalan sözdür. Keçmişlərdə birisi gəlib bir on beş gün qalıb, molla olub gedirdi. Amma indi işi çətin eləyiblər. Gərək tamam bir il qalasan. Fəqir-füqəranın evi yıxılır. A kişi, özgə xərclər dursun kənarda, təkcə ağanın cibini doldurmaq olmur. Bundan hesabını tut.”

Dedim:

“Səbr elə, allah kərimdir.”

Buradan ötüb keçdim. Altı-yeddi hücrə gördüm. Hər birində on-on beş nəfər əyləşib söhbət edirdilər. Bunların bir nəfəri molla idi. Yerdə qalanları mollaya oxşamayırdılar. Bir nəfərdən xəbər aldım ki, bura nədir?

Dedi:

“Bura da Şah Abbasın tənəlxanasıdır.”

Dedim:

“Oradakılar kimdir?”

Dedi:

“Gəncənin hacıları və məşədiləri.”

Dedim:

“O molla nə qayırır?”

Dedi:

“Onlara nağıl söyləyir. Hər tənəlxananın bir nağıl deyəni vardır. Bunların qışda odunu mövqəfatdan [10] verilir, özlərinin də adları nəqibin [11] dəftərinə düşübdür. Hər yerdə aş olsa, bunlar orda başdır. Kefləri kök, yeyib səhərdən axşama kimi burda yatırlar.

[10] M ö v q u f a t--vəqfə verilmiş şeylər: v ə q f--xeyrat, ehsan: məscid, məktəb xeyrinə sərf olunmaq üçün qoyulmuş mal, mülk və sairə.

[11] N ə q i b--Bir qövmin və ya qəbilənin rəisi, yaxud vəkili.

Bu halda gördüm bir hücrədən ucadan oxumaq səsi qalxdı. Dedim:

“Bu oxuyan kimdir?”

Dedi:

“Gəncə mərsiyəxanlarıdır. Səsləri açılmaqdan ötrü məşq eləyirlər.”

Bir neçə hücrələrdə gördüm adam yoxdur. Ancaq hər birində bir nəfər molla əyləşibdir.
Dedim:

“Bunlar nədir?”

Dedi:

“Bunlar da molla dükanıdır. Müştəri gözləyirlər.”

Gördüm vaxt keçir, getdim mənzilə.

Axşam saat altıda yuxudan oyanıb samavar istədim. Nökər samavarı gətirib stolun üstünə qoydu. Çaynikə çay salıb, üstünə su alıb qoydu samavarın başına. Çay dəm alınca, mən də əl-üzümü yuyub, gəlib əyləşdim. Bir az keçmişdi, Məşədi Həsən gəldi. Məşədi Həsənlə bahəm adama bir neçə stəkan çay içdik. Sonra Məşədi Həsən dedi:

“Dur gedək gəzməyə.”

Dedim:

“Bundan sonra haranı gəzəcəyik?”

Dedi:

“Bir az gedib Sərdar bağında gəzərik, oradan da gedərik dumaya. Bu gün orada yığınaq olacaq, bizim dumaya baxarsan, görərsən Tiflis dumasına oxşayır, ya yox.”

Məşədi Həsənin təklifinə "baş üstə"dən özgə cavab tapmayıb, durdum ayağa paltonu geydim, ağacı aldım əlimə, dedim: "Bismillah". Məşədi Həsən də ayağa durdu, bir yerdə düzəldik bağa tərəf. Nömrədən çıxıb, sağ tərəfə gedib, oradan da Yaqubson küçəsinə döndük ki, birbaş Sərdar bağına və birbaş da müsəlman qiraətxanasına çıxır. Bağ gözəl bağdır: bir böyük xiyabanı var ki, iki tərəfindən uca çinarlar qalxıb baş-başa dəyib, gündüz günün işığını, gecə ayın işığını camaatdan kəsir. Ancaq gündüz eyb eyləməz, sərin olur. O ki gecə, allah göstərməsin, gözə barmaq dürtsən görülməz, xiyabanda, duma tərəfdən üç çırağ asıblar, çiraqlardan da heç işıq düşmür, deyirlər ki, duma buyurub ki, neftə qənaət olunsun. Bağın sair yerlərində çırağ yoxdur, ancaq göy ot və uca ağaclar adamın könlünü açır. Bunlara baxıb Gəncənin cavanlarına şükür edirdim ki, Qarabağ cavanları tək ağaclarla xəncərlərini imtahan edib, şəhəri bağısız qoymuyublar. Xülasə, Gəncənin bağı hər barədə tərifə layiqdir. Xiyabanın iki tərəfində skamyalar qoyulub ki, gəzənlər əyləşib dincəlsinlər və səyahət edən gimnaziya uşaqlarına tamaşa etsinlər. Bir az gəzib, biz də yorulub bir skamya üstündə əyləşdik. Mənim sağ tərəfimdə də üç nəfər cavan müsəlman əyləşmiş idilər. Gördüm cavanlardan biri üzünü o birilərinə tutub dedi:

“A kişi, burada oturmaqdan fayda yoxdur, durun gedək bir az yellədək.”

O saat yoldaşları bunun sözünü təsdiq edib durdular ayağa. Üçü də getdi. Dedim:

“Məşədi Həsən, yellədək nədir?”

Dedi:

“Bu, Gəncə dilidir, yellətmək içməyə deyirlər, bunlar bu saat getdilər. "Sansusi" deyilən restorana içməyə.”

Soruşdum:

“"Sansusi" haradadır?”

Dedi:

“Yaxındadır, elə dumanın yolundadır.”

Dedim:

“Amandı, məni bir oraya çək.”

Bardan çıxıb əvvəl sol tərəfə getdik, sonra döndük bulvar küçəsinə, küçə ilə gedib əvvəl Çeralovun hamamı, sonra "Sentralı" deyilən qastinsənin yanından ötüb, çatdıq "Sansusi"yə. "Sansusi" ibarətdir iki otaqdan: biri bufetdir və biri də zaldır. Həm bufetdə, həm zalda çoxlu stollar qoyulub. Stolların hamısında gördüm müsəlman cavanları əyləşib urhaura məşğuldurlar: pivə, araq, şərab Gəncə çayına dönüb.

Götürhagötürün, stəkanların bir-birinə taqqıltısının səmindən qulaq tutulur. Biri deyir: məşədi filan, sənin sağlığına ha. Biri deyir: kərbəlayı filan, çox razıyam. Xülasə, çox mehribançılıq və ittihad nişanəsi gördüm. Şərab, pivə içən hamısı müsəlman və heç birisindən şkola üzü görüb obrazovaniya almaq nişanəsi görünməyirdi. Öz-özümə dedim: yazıq bunların ataları bunları şkolaya qoymayıblar ki, gedib çaxır içirlər. Əlhəmdü Allah, bunlar da atalarının haqq-səyini itirməyiblər və hər gün "Sansusi"də ibadətə məşğuldurlar.

"Sansusi"dən çıxıb getdik dumaya. Yuxarı mərtəbəyə çıxıb bir dar və alçaq otağa daxil olduq. Otağın bir başında bir böyük göy mahud örtülü stol, stolun dalında üç dənə kürsü, biri qlavaya, ikisi də üzvlər üçün qoyulub. Camaat vəkilləri yığılıb koma-koma orada-burada söhbət edirdilər. Bir az keçmişdi qapının zəngi çalındı: storojlar, piserlər, hamısı yüyürdülər qapıya. Bir də gördüm bir qoca kişinin qolundan neçə adam yapışıb yuxarı çıxartdılar, axırda gətirib üzvlər üçün müəyyən olan kürsülərin birisinin üstünə qoydular. Soruşdum:

“Bu kimdir?”

Məşədi Həsən dedi ki, bu, uprava üzvü Afşarov cənablarıdır.

Bu halda dübarə zəng çalındı, camaat qapıya yüyürüşüb tez ayrı qoca kişini haman qərar gətirib o biri kürsünün üstünə qoydular. Məşədi Həsən dedi ki, bu da ikinci üzv Cahangirxan Xoyski cənablarıdır. Məşədi Həsəndən soruşdum ki, səbəb nədir ki, hər bir şəhərdə uprava üzvlərini cavanlardan seçirlər, amma Gəncədə belədir?

Dedi:

“Şəxs dünyada nə qədər ömür etmiş olsa, bir eylə onun təcrübəsi artıq olar; upravada da gərək təcrübəli adamlar əyləşsintlər. Bu cənab Afşarov həmin ermənidir ki, bir vaxtında Gürcüstan padşahı İkinci İrakliyə hame olubdur və Cahangirxan cənabları Axtaxan [12] əsrində Xoydan gəlib, o vədədən Gəncədədir; gələndə də cavan oğlanmış.”

[12] İran şahı Ağa Məhəmməd şah Qacara (1742--1797) verilən addır.

Dedim:

“Dur gedək.”

Dedi:

“Dayan görək nə danışacaqlar?”

Dedim:

“Lazım deyil, belə cahandidə[13], cəngazmudəl[14] üzvlərin danışığında diqqət olmaz. Mənim də qələmim onların vəsfini yazmaqdan acizdir, necə ki, şair deyibdir:

Bəni-adəm əzaye yekdigərənd,
Ke dər afərineş ze yek cohərənd,
Ço ozvi bedərd avərəd ruzqar [15]....
Bəravərənd qolamane u derəxt əz bix [16].

[13] C a h a n d i d ə--dünya görmüş, təcrübəli.

[14] C ə n g a z m u d ə--müharibələrdə sınaqdan çıxmış, təcrübəli.

[15] Əslində belədir:

Bəni-adəm əzaye yekdigərənd,
Ke dər afərineş ze yek cohərənd,
Ço ozvi bedərd avərəd ruzqar
Digər ozvhara nəmanənd qərar.

Mənası: İnsanlar bir bədənin üzvləridir.

Onlar bir cövhərdən yaradılmışdır.

Ruzigar bir üzvü ağrıtdıqda
digər üzvlər də ağrıya dözə bilmir.

[16] Əslində belədir:

Əgər zebağə rəiyyət məlik xorəd sibi,
Bəravərənd qulamane u derext əz bix.

Mənası: Əgər şah rəiyyət bağından bir alma yesə,
onun qulları ağacı dibindən çıxararlar.

Məşədi Həsən dedi:

“Axır qafiyə düz gəlmədi.”

Dedim:

“Eybi yoxdur, bunu da Sədi deyib.”

Dumadan mənzilə qayıdıb yatdım.

Sabah tezdən Məşədi Həsən gəldi, getdik şəhəri gəzməyə. Gəncə şəhərinin ortasından bir böyük çay axır.

Bu çay şəhəri iki hissəyə bölüb, yuxarı hissəsi ermənistandır, aşağı hissəsi müsəlmanıstan. Ermənistandan bir şey yazmaq istəmirəm, çünki hər şəhərin ermənistanı bir növdür. Keçək müsəlmanıstana. Müsəlmanıstan neçə məhəllədir ki, bura dilində küçə deyirlər. Küçələr: Ozan, Zərrabi, Əttarlar (burada, keçmişdə cavanların qazancı dərin bir quyuya düşüb hələ də gedir), İmamlı (burada bir hacı Seyid Ağa Bala var), Toyuqçu (məşhur mücahid Molla Əta kişinin vətəni) və Sofulu. Ozanda olanlar keçə-gündüz yatmayıb, əllərində tüfəng, qarovul çəkirlər, çünki orada sakin olanların malı quldurlara çox şirin gəlir. Zərrabi Gəncənin Yevropasıdır: dövlət idarələri və urus qulluqçuları hamısı Zərrabidə olurlar. Əttarların ləzzəti, cuhudun evi bağlanandan bəri qaçıb. Toyuqçu və Sofulu küçələrinə gedə bilmədik, çünki yağış yağmışdı, yolun palçığından tərپənmək olmayırdı, hətta tat məscidinin qabağında bir camış arabası palçığa batmışdı. Neçə adam çalışırdı, nə camışları, nə arabanı palçıqdan çıxarda bilməyirdilər. İmamlı küçəsində ancaq hamamları gördük. Məşədi Həsən uzaq getməyi məsləhət görmədi. Dedi:

“Xuda nə kərdə, Hacı Seyid Ağa Balanın əlinə düşərsən, evin yıxılar.”

Soruşdum:

“Hacı Seyid Ağa Bala mənə nə eyləyəcək?”

Dedi:

“Sənin canın üçün, əlinə düşdünmü, üç günün içində səni ya Məkkəyə göndərəcək, ya Kərbəlaya, ya Xorasana. Elə ki, eşidib birisinin əlinə bir az pul keçib, məsələn, bağ meyvəsi satıb, ya irs alıb, o saat gəlib ona iki min məzəmmət eyləyib göndərəcək ziyarətə. Ziyarətə gödənləri aparıb ötürür, kimisini vağzaladək, kimisini--dövlətlilərdən Bakıyadək, ya Batumadək. İyirmi beş manatdan, əlli--yüz manata qədər çavuşluq [17] həqqi alır.

[17] Müqəddəs yerlərə ziyarətə gedənlərə bələdçilik edən.

Nəçə adamı bu növ ziyarətə göndərib. İndi bu adamların çoxusu gəliblər, çörəyə möhtacdırlar, amma Hacı Seyid Ağa Bala İmamlıda çayın kənarında ikimərtəbə barıgah tikdirib.

Həqiqət, fikir elədim ki, bu adam xatalı adamdır, amma, öz-özümə də qət elədim ki, bir gedim təklikdə onu görüm, çünki xatircəm idim ki, mən özüm xahiş etməsəm, mənə yüz Hacı Seyid Ağa Bala ziyarətə göndərə bilməz. Məşədi Həsənə dedim:

“Eybi yoxdur, hacıdan uzaq qaçarıq, ancaq bir hamama girək.”

Girdik hamama. Hamamın suyunun rəngi sapsarı, suyun üzündə o qədər yağ var idi ki, əgər içinə bir beş-altı pud noxud töksən yaxşı bozbaş olardı. O biri hamamlara girdik, o da həmçinin, axırda dedilər ki, hamamların birində nömrələr var. Nömrəli hamama getdik, orada da çimmək bizə mümkün olmadı, çünki nömrələrin içində çust qurudurdular. Ona görə yer yox idi, Məşədi Həsən dedi ki, çust tikən hamamçı ilə oduna şərik olub, şərt edibdir ki, nömrələrdə çust qurutsun.

Hamamçı dedi:

“Əgər bir saat gözləsəniz, çustları bir tərəfə yığaram, o biri tərəfdə çimərsiniz.”

Dedim:

“Allah razı olsun, elə çimmiş kimi varıq.”

Xülasə, hamamların heç birində bizə çimmək mümkün olmadı. Axırda gedib Çeralovun gürcü saxlayan təmiz nömrələrində çimib qayıtdıq mənzilə.

Gəncəni artıq gəzməyi lazım bilmədim. Hər yerdə əxz elədiyim bu oldu: yağış bərk yağanda müsəlman hissəsində nəinki piyada, dəvə ilə də gəzmək mümkün deyil. Evlər taxtapuşsuz olmağına görə hamısının içində yağışdan sonra qurbağalar quruldayır, bununla belə, küçələrə elektrik işığı çəkirlər. Mən təəccüb ilə dedim ki, sair yerlərdə şəhəri aşağıdan yuxarı abad edirlər, yəni əvvəl küçələr, sonra evlərin taxtapuşları, axırda elektrik. Amma burada işlər tərsinədir. Yuxarıdan aşağı abad edirlər.

Təəccüb etməyin ki, Molla əmi [18], bu məktubu sizə Bakıdan yazıram. Öz xudsərliyimin [19] ucundan bəlayə düşmüşəm: axı mən niyə Məşədi Həsən tək aqıl

şəxsin sözüne qulaq asmadım? Axı mənim nə işim var idi Hacı Seyid Ağa Balanın evində? "Arığın qoruğda nə işi var, vuralar qılçasına?" Xülasə, iş işdən keçib. İndi gəlmişəm, "İslamiyyə" [20] nömrələrində, dizlərimi qucaqlayıb fikrə getmişəm. Deyirəm: Ay allah, İranın bu şuriş [21] vaxtında görəsən başıma nə müsibətlər gələcək, qayıdıb genə bir Tiflisi görəcəyəmmi?

[18] "Molla Nəsrəddin" işarədir.

[19] Özbaşınalıq, heç kəsin sözüne qulaq asmamaq.

[20] Mehmanxana adıdır.

[21] Qarışlıq, üsyan. Burada Səttarxan hərəkətinə işarədir.

Axı mən hara, Xorasan hara? Sözüüm yoxdur, Xorasan bir müqəddəs yerdir, ancaq ora mənim tək qəzet-qüzet yazan yeri deyil. Bir də fikir etdim ki, Qafqazın şəhərlərindən ildə yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi qumarbaz Xorasana gedir, hətta Qarabağdan məşhur lotu Qulu da gedib məşədi olub gəlib, genə toylarda lotuluğunu eyləyir. Məşhur mərhum xanəndə Hacı Hüsü də Məkkədən gələndən sonra əlinə qabal alıb xanəndəlik eləyirdi. Bu fikirdən sonra dedim: "Məgər qəzet yazan lotudan pisdür, niyə Xorasana gedə bilməz?" İndi bu xəyal ilə özümü sakit etmişəm. Sizin üçün də təfəvüt eləməz: İrandan da bir az səyahətnamə yazaram, axırda genə Qafqaz durur, mən dururam. Gəlib o qədər yazacağam ki, axırda özünüz deyəcəksiniz "kifayətdir".

Əhvalatı başdan deyim: Məşədi Həsənlə Çeralov hamamından gəldik mənim mənzilimə. Bir yerdə çay içdik, çaydan sonra mən yatdım. Məşədi Həsən də getdi evinə. Axşam durub üzümü yuyub çıxdım yola. Faytonçudan soruşdum ki, Hacı Ağa Balanın evini tanıyırsanmı?

Dedi:

“Çox gözəl tanıyıram, buyur əyləş.”

Əyləşdim, gəldim hacının qulluğuna. Hacı mənə həqiqət artıq iltifat eylədi: özü qarıya--qabağa çıxıb, məni otağına apardı, əyləşdik. Əhval-pürsənliqdan sonra hacı üzünü mənə tutub buyurdu:

“Bağışlayın, sizi tanıya bilməyirəm.”

Mən ərz eylədim ki, mən tiflisliyəm, adım da Mozalanbəydir.

Dedi:

“Bəli, bəli, eşitmişəm, Məşədi Mozalanbəy sizsiniz?”

Ürəyim əvvəl bir gupp elədi. Dedim:

“Başşlayın, ağa, mən məşədi deyiləm.”

Buyurdu:

“İnşallah məşədi olarsınız, bəs Gəncəyə nə əcəb buyurubsunuz?”

Dedim:

“Mən Qafqazı səyahət edirəm və bu niyyət ilə Gəncəyə gəlmişəm.”

Hacı buyurdu:

“Dəxi gözəl, indi ki səyahətdir, bir Xorasana da səyahət edin, İranı da görün, həm də öz müsəlmanlıq təklifinizdən çıxın, mən özüm sizi gərək yola salam. Mən istədim bir az danışam, hacı durdu çıxdı, bir azdan sonra genə qayıtdı. Dalınca bir oğlan iki stəkan lətif çay gətirdi, yanında neçə növ mürəbbə. Çay içəndən sonra hacı xahiş etdi ki, mən ona keçmiş səyahətlərimdən nəql edim və buyurdu ki, mən səyahətnamə oxumağa çox bəndəm, ancaq "Molla Nəsrəddin" qəzetinin yazısını gözümlə əməlli seçməyir, ona görə oxuya bilmirəm.

Bir az söhbət elədik, durdum ayağa, mənzilə gedim. Hacı qoymadı, plover saxladı. Plovdan sonra durdum xudahafiz elədim. Hacı qapıyadək məni ötürüb soruşdu:

“Haraya düşübsünüz?”

Dedim:

“"Tehran" nömrələrinə.”

Gəldim soyundum, girdim yerə, amma sübhədək gözümə yuxu gəlmədi. Sübh durub çay içirdim, qapını döydülər. Mən güman etdim ki, Məşədi Həsəndir, dedim: "Məşədi, gəl". Qapı açıldı. Hacı Seyid Ağa Bala daxil oldu.

“Salam, Məşədi Mozalanbəy.”

“Əleykəssalam, hacı.”

Əyləşdi, bir stəkan çay içdi və sonra dedi:

“Sabah saat xoşdur, inşallah günorta maşını ilə yola düşərsiniz.”

Dedim:

“Ay ağa, axır bu bir günün işi deyil, gərək zaqraniçni paşpurt çıxardam, bu da bir-iki həftə möhlət istəyir. Mən necə sabah gedə bilərəm?”

By növ istədim ağanın əlindən yaxamı qurtaram olmadı. Cibindən bir İran paşpurtu çıxarıb dedi:

“Buyur, zaqraniçni paşpurtun biri iyirmi manata düzəlir, amma bunu mən dörd manata kirayəsinə götürmüşəm. Dörd manat verib özünüz ilə apararsınız, ancaq qayıdanda gətirib mənə verərsiniz. Mən də sahibinə verərəm.”

Paşpurtu yazılmışdı: "Mazandaran vilayətində, Qarğadolanmaz kəndinin sakini Səftər Qulu oğlu". Paşpurt da mənim dilimi kəsdi. Ələlxüsus, ağanın buyurmağı ki, mənim tək seyidin sözündən heç kəs çıxa bilməz.

Paşpurtu qoydum cibimə. Ağa getdi. Məşədi Həsən gəldi gördü çamadanı qablayıram.

Soruşdu:

“Nə işdir?”

Dedim:

“Dinmə, Xorasana gedirəm.”

Dedi:

“Evin yıxılmasın, yoxsa Hacı Ağa Bala səni tapdı?”

Dedim:

“Lazım deyil, danışma. Söz müxtəsər yaxşıdır.”

Sabahdan Hacı Seyid Ağa Bala və Məşədi Həsən gəldilər. Bala seyidi çağırıb hesabını çəkdim. Bir fayton tutub getdik vağzala. Hacı Seyid Ağa Bala yol uzununu minacat oxuyurdu. Gəldik vağzala. Saat dördə on bir dəqiqə işləmiş maşın gəldi. Hacı Seyid Ağa Bala məndən iyirmi beş manat səlaməti alıb, "iltimasi-dua" deyib qayıtdı şəhərə. Məşədi Həsən maşın yola düşüncə dayandı. Maşın üç dəfə fişka [22] verdi. Məşədi Həsənlə öpüşüb ayrıldıq. İndi, necə ki ərz elədim, Bakıda "İslamiyyə" nömrələrindəyəm. Bakını səyahət etməyə macal yoxdur, çünki bu axşam saat onun yarısında gərək paraxoda minəm. İnşallah, qayıdanbaşa bir neçə gün Bakıda qalıb, oradan da əhvalat yazaram. Hələ ki, xudahafiz. Qarabağa on manat göndərin, seyid qəbrinin üstündə Yıxılqo əmiyə bir gün təkiyə edin. Bəlkə mənə İranda Mədəli [23] tərəfdarlarından bir xəta toxunmasın.

[22] Fit, fişdırıq.

[23] Məhəmmədəli şah.

Dilinin ucundan avara düşən:

Məşədi Mozalanbəy